

RECENZIE

ŽEŇUCHOVÁ, Katarína (ed.): JOZEF IGNÁC BAJZA V KULTÚRNOM A LITERÁRNOM KONTEXTE. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Obec Dolné Dubové, 2013. 168 s.

Publikácia *Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte* prináša viaceré príspevky, ktoré pôvodne odzneli 26. a 27. septembra 2013 v Dolnom Dubovom na rovnomennej interdisciplinárnej vedeckej konferencii venovanej životu, osobnosti a predovšetkým dielu J. I. Bajzu (1755 – 1836). Príležitosťou pre zorganizovanie podujatia bola pripomienka 230. výročia Bajzovho príchodu na dolnodubovskú faru a otvorenie stálej literárnej expozície v jej pôvodnej budove, o ktorú sa v spolupráci s Rastislavom Kocánom, členom Komisie pre kultúru pri obecnom zastupiteľstve v Dolnom Dubovom, postarala a odborne ju garantuje editorka Katarína Žeňuchová. Na tieto – pre reflexiu predmetnej publikácie – naoko nepodstatné súvislosti upozorňujem zámerne. Treba oceniť, že v podmienkach problematickeho financovania tohto typu kultúrnych aktivít, ako aj čoraz laxnejšieho prístupu laickej a nezriedka tiež odbornej verejnosti k tejto vrstve kultúrnej minulosti sa zrealizuje literárna expozícia, ktorej koncepcia je odborne fundovaná a vychádza z ambície prezentovať verejnosti čo najaktuálnejšie poznatky. Cieľom organizátorov bolo totiž „*sprístupniť historické dokumenty doposiaľ ukryté v trezoroch knižníc a archívov doma i v zahraničí*“ (s. 9), preto vytvoreniu expozície predchádzal bezprostredne archívny výskum (Viedeň, Budapešť, Ostrihom, Trnava, Martin). Ako ďalej uvádza K. Žeňuchová: „*Pri výskume archívnych materiálov sa ukázalo, že viacero údajov o živote či štúdiách J. I. Bajzu je nutné poopraviť, spresniť a rozšíriť. Jednotlivé pramene, ktoré sa nám podarilo získať pri archívnych výskumoch, prešli kritickou analýzou a našli svoj odraz v štúdiách (...) zaradených do tejto knižnej publikácie.*“ (K takýmto zisteniam patrí napr. doplnok k biografii autora, že v školskom roku 1774 bol zapísaný medzi študentmi prvého ročníka filozofie na seminári v Trnave alebo korekcia dátumu a miesta vysviacky, 18. septembra 1779 vo Viedni, nie v roku 1780 v Ostrihome, ako sa uvádzalo doteraz.) Pre úplnosť ešte dodávam, že podujatie, ako aj predmetný monotematický súbor štúdií sú výstupom riešiteľského projektu Centra excelentnosti CE SlovSlav Dejiny slovenskej slavistiky 19. – 20. storočia (Postavy slovenského národného obrodzenia /Anton Bernolák, Pavol Jozef Šafárik, Ján Kollár, Ľudovít Štúr, Pavol Dobšínský, Jonáš Záborský/ + Ján Stanislav – ich činnosť a dielo v európskom kontexte). Spomedzi dvanástich publikovaných štúdií, vzhľadom na zameranie vymykajúce sa záberu tohto periodika, nereflektujem ostatné dve (*Jozef Ignác Bajza a jeho pôsobenie vo farnosti Dolné Dubové* od Zuzany Lopatkovej, s. 135 – 146; *Osudy a hodnoty Kostola Nanebovzatia Panny Márie v Dolnom Dubovom* od Ivana Gojdiča, s. 147 – 152).

Prevažná väčšina príspevkov je venovaná literárnym a estetickým aspektom Bajzovho diela, predovšetkým jeho románu *René mládenca príhody a skúsenosti*, prípadne tento text slúži autorom na demonštrovanie vybraných problémov, aspektov, tém v šir-

šom kultúrnohistorickom zábere. Napr. Ladislav Kačič rekonštruje na jeho pozadí Bajzove názory na cirkevnú hudbu, ktorej sa podstatným spôsobom dotkli jozefínske reformy (*Náhľady Jozefa Ignáca Bajzu na cirkevnú hudbu podľa románu René mládenca príhody a skúsenosti*, s. 129 – 134). Podľa historika hudby svedčí román o rozsahu autorových znalostí o hudbe a cirkevnej hudbe zvlášť, pričom Bajzove „*náhľady na rímsko-katolícku cirkevnú hudbu zodpovedajú absolútne duchu jozefinizmu*“ (s. 131). Týmto postupom Kačič z hľadiska špecifickej, úzko profilovanej témy dopĺňa argumentačnú základňu vypovedajúcu o autorových filozofických, koncepcných a svetonázorových východiskách (porov. tiež E. Frimmová, G. Gáfriková, E. Brtáňová).

Špecificky jazykový aspekt Bajzovho románu sleduje Ján Doruľa (*Bajzova slovenčina v románe René Mládenca Príhodi, a Skusenosti*, s. 31 – 44). Východiskom pre jazykovú deskripciu tohto diela a jej kontextuálny výklad (Bajza verzus A. Bernolák, resp. bernolákovci širšie) je markantná štylistická a gramatická ťažkopádnosť, zložitnosť a z nich plynúca ťažká zrozumiteľnosť románu často na hranici nezrozumiteľnosti už pre súčasníkov autora, ako upozorňuje historik jazyka. Zdroj identifikuje v „*mechanickom prenášaní latinských gramatických a štylistických konštrukcií a väzieb, ktoré sú v slovenčine cudzorodým, neorganickým prvkom, narúšajúcim jej ustálené jazykové štruktúry, zákonitosti a pravidelnosti*“ (s. 32), čo následne demonštruje na početných ukázkach. V texte štúdie pracuje s prvým vydaním diela a každú ukážku z neho v poznámke pod čiarou dopĺňa o variant z jazykovo aktualizovaného vydania Jozefa Nižnanského z roku 1976. Sledujúc paralelne text prvého vydania a jeho jazykovú aktualizáciu Nižnanským, otvára pred čitateľom otázky súvisiace s povahou, kompetenciami a hranicami prekladu, adaptovania a ich výstupov, ktoré v publikácii nezanedbateľne rezonujú aj v príspevkoch ďalších odborníkov (E. Brtáňová, M. Babiak, K. Žeňuchová). Týmto postupom Doruľa implicitne načrtáva veľmi dôležitú, ak nie jednu zo zásadných otázok existencie (nielen) literárnych textov starších období, vznikajúcich v situácii neexistencie, rozkolísanosti, kodifikovania a modifikácií jazykovej normy, a povahy ich vzťahu k rôznym jazykovým variantom toho istého diela. Že nejde výlučne o aspekt „staršej literatúry“, potvrdzujú aj viaceré diela vznikajúce ešte v polovici 19. storočia. (Pripomínam na tomto mieste doteraz celkom nerecipovanú – s výnimkou jedinej reflexie od Jána Ďuroviča z roku 1947 – prózu Sama Chalupku *Pálenka otrava*, vydanú v roku 1843, ktorej jazyková topornosť je spôsobená aplikáciou pre slovenčinu rovnako cudzorodého jazykového modelu, a síce nemčiny: text je totiž voľnou adaptáciou textu nemeckojazyčného autora.) Na základe analýzy latinského jazykového modelu a jeho uplatnenia v Bajzovom románe ako modelu slovenčiny jazykovo cudzorodému autor dospieva k záveru, že jeho uplatnenie nebolo u Bajzu „náhodné“, „z ľahostajnosti“ či „nepozornosti“, ale „celkom premyslené, o čom nakoniec svedčí aj jeho dôslednosť v používaní spomínaných už latinských modelov a konštrukcií“ s cieľom „urobiť“ týmto postupom slovenčinu „krajšou, ale aj dokonalejšou, aby sa mohla rovnať latinčine a nemčine“ (s. 39). V snahe riešiť jazykovú roztrieštenosť Slovanov orientáciou na Čechov nachádza Doruľa paralelu k jazykovému konceptu Jána Kollára (s. 40 – 41).

Jazykové aspekty tohto Bajzovho diela si v úvode svojho príspevku, bez významnejšieho výskumného prínosu, všima tiež Renáta Hlavatá (*Dobrodružný román Jozefa*

Ignáca Bajzu a jeho jazykovo-historické kontexty, s. 117 – 127). Za avizovanými „historickými kontextami“ sa skrýva analýza naratívnych štruktúr v diele a tendencií jazykového prejavu, ktorá je viac predvedením metódy, akými spôsobmi možno analyzovať literárne dielo, než výpoveďou o povahe, charaktere či vlastnostiach tohto diela, ktoré by nejako posunuli doterajší výskumný stav. Skutočnosť, že nákladné metodologické inštrumentárium nemusí predstavovať záruku kvality, nežiaduco potvrdzuje aj štúdia Anny Istvánovej (*Analýza ženských postáv v románe René mládenca príhody a skúsenosti*, s. 103 – 115). Analýza a interpretácia sledovaných aspektov v nej ostáva napriek ambiciózne avizovanej metodológii a nákladnému teoretickému aparátu, v ktorom sa autorka zjavne dobre orientuje, de facto nezrealizovaná, povrchná, ahistoricky poňatá a najmä – bez zodpovedania v úvode vytyčených cieľov a zámerov (napr. „prečo sa podujme katolícky kňaz napísať románové dielo v čase, keď sa román v Európe pokladá za nižší literárny žáner“, s. 104). K „rozlúšteniu kauzálnych súvislostí vzniku tohto diela“ (tamže) prispievajú v tejto publikácii významným spôsobom iní autori. Predovšetkým treba uviesť Eriku Brtňanovú, editorku Bajzovho diela z roku 2009 (Knižnica slovenskej literatúry, Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV) a jednu z najcitovanejších autorít tejto publikácie vôbec (v tejto súvislosti snáď treba iba vysloviť poľutovanie, že jej súčasťou nie je menný register). V štúdiu *Inovativnosť Bajzovej umeleckej metódy* (s. 89 – 102) Brtňanová poukazuje na doposiaľ neodkrytú inšpiráciu sledovaného románu, a síce v dobovom kontexte populárne dielo Williama Darella (1651 – 1721) *A gentleman instructed in the conduct of a virtuous and happy life (Džentlmen poučený o vedení cnostného a šťastného života*, 2. vydanie 1704). Vysvetľuje, že hoci z neho Bajza v úvode svojho románu citoval, kvôli podobe prozaikovo mena v uhorskom úze (Joseph Dorell) ostal tento nateraz výskumníkom neidentifikovaný. Jadrom štúdie sú ďalej vzťahy medzi Darellovou prózou (citáty uvádza autorka podľa vydania z roku 1732) a Bajzovým románom.

Nemenej významným príspevkom z hľadiska kontextu dobového porozumenia Bajzovmu dielu, jeho vzniku a hlavne vonkajším aspektom, modelujúcim jeho podobu, je štúdia Ivony Kollárovej *Jozef Ignác Bajza za hranicou jozefínskej „slobody tlače“* (s. 51 – 61). Autorka v nej jednak osvetľuje detaily uhorskej cenzorskej praxe, jednak vo vzťahu k nim „osudy“ Bajzových diel. Upozorňuje napr. na rozdiely v kritériách zo strany maďarských a viedenských cenzorov. Apriórne odmietavý vzťah k dielu *Rozličné verše* (1782) súvisel podľa nej s hlbšími kultúrnymi dôvodmi: „na prvý pohľad neškodné žartovanie o veciach života, vydávané a čítané v celej Európe, bolo v slovenskom jazyku neakceptovateľné (...) nevhodné pre ľudí poslúchajúcich cirkev (...) pre nevzdelaných Slovákov je dielo nevhodné, lebo sa s textom nevysporiadajú správne“ (s. 54, 55). Podľa Kollárovej cenzúrne „osudy“ Bajzovho diela nie sú v dobovom kontexte prekvapivým ani ojedinelým javom, ako by mohli nesprávne sugerovať výklady založené na „krátkych väzbách“, na ktoré vo svojom príspevku kriticky upozornila napr. G. Gáfríková. Autorka zdôrazňuje, že v monarchii išlo o bežný jav, pričom ako spoločný menovateľ a činiteľ, komplikujúci udelenie imprimatur, označuje orientáciu na národný jazyk. Táto skutočnosť odhaľuje výrazný paradox svojej doby: „Na jednej strane vnímame osvietený diskurz o slobode, jej rámcoch, jej pozitívnych spoločenských dopadoch. Na druhej strane silný tlak na udržiavanie tradícií a kánonu“ (s. 56). Napokon autorka sleduje, ako ovplyv-

nilo cenzúrne odmietnutie *Rozličných veršov* z dôvodu „nevhodnosti pre ľudí rešpektujúcich cirkevnú disciplínu“ autorskú reguláciu ďalšej tvorby (s. 55 – 59). Na túto časť štúdie zvlášť upozorňujem, nakoľko odhaľuje jeden z dôležitých kontextov Bajzovho literárneho diela a zvlášť produktívny prístup k jeho výkladu. Vzhľadom na výpovednú hodnotu presahujúcu hodnotenie diela J. I. Bajzu smerom k „dobovému kontextu“ na tomto mieste odcitujem jej záver: „*Jediný zachovaný výtlačok nedotlačeného diela, ktoré dnes považujeme za kľúčové v dejinách národnej literatúry nám dnes nehovorí len o Bajzovej tvorbe. Hovorí nám oveľa viac o stave spoločnosti. Tak ako skúmanie cenzúry nie je nikdy len poznávaním výsledkov pôsobenia represívnej moci na autorov a čitateľov, ale ukazuje oveľa viac. Ukazuje nám, že cisárova idea liberalizácie knižného trhu nebola dokonale naplnená, pretože nemohla byť. J. I. Bajza svojou tvorbou narušal kánon, vzor cirkevného spisovateľa produkujúceho ak nie čisto teologické, tak aspoň výchovné a mravoučné diela. Úlohou cenzúry integrovanej do mnohých tradičných inštitúcií bolo však udržiavať tradíciu a kánon*“ (s. 60 – 61).

V príspevku *Epigramy Jozefa Ignáca Bajzu* (s. 63 – 69) poukazuje Michal Babiak na klasicistický ráz tohto diela, kde sa mu argumentom stávajú – hypoteticky – Bajzova rozhladenosť a vzdelanosť: „*Bajzova rozhladenosť v francúzskej literatúre nedáva dôvod domnievať sa, že by Bajza nepoznal Boileauovu poetiku a podobne ako mal naštudovaných klasických antických autorov, štruktúra jeho epigramov nás oprávňuje dedukovať, že poznal aj Lessingov teoretický spis O epigrame (1771)*“ (s. 68). V súvislosti s uvedenou zhodou štruktúry by bolo žiaduce namiesto konštatácie podloženej predpokladom túto zhodu demonštrovať na textovom materiáli. Bez tohto typu dôkazu si môže autor iba veľmi problematicky nárokovať na taký zásadný „posun“ v tradičnom ponímaní periodizačných medzníkov, na ktorý v závere svojho textu upozorňuje (pozri tamže).

Humor ako textotvorný a štylistický prostriedok v Bajzovom diele (podoby, funkcie, výskyt, modalita) skúma v kontexte folklórnej tradície konca 18. storočia, ako ju možno zrekonštruovať na základe dostupných prameňov, Katarína Žeňuchová (*Humoristická a zábavná próza v diele J. I. Bajzu medzi literatúrou a folklórom*, s. 71 – 88). Jadrom jej príspevku je vzťah anekdot a hádaniek zo zbierky krátkych humoristických próz *Veselé účinky...* (1795) k folklórnej rozprávačskej tradícii (vrátane širšieho zaradenia publikovaných látok v európskom kontexte, paralel a variantov). V súvislosti s recepciou Bajzovho diela z konca 19. storočia, ktorej sa vo svojich príspevkoch dotkli viacerí autori, stojí za pozornosť hodnotenie tejto tlače Jozefom Kohútom, publikované v zborníku *Tovaryšstvo* (1895), že ide o najslovenskejšiu a najpopulárnejšiu Bajzovu knihu. Autorka zdôrazňuje, že predstavuje prvú tlačenú knihu humoristického obsahu v našom kultúrnom prostredí, čím o ďalšiu „položku“ rozširuje zoznam Bajzových „prvenstiev“, ako ich v úvode svojho portrétovito komponovaného príspevku syntetizujúco vymedzila Eva Frimmová (*Profil J. I. Bajzu, jednej z najvýraznejších osobností slovenského osvietenstva*, s. 11 – 30).

Spoločným menovateľom viacerých príspevkov je upozornenie na „*ideologicky motivované čierno-biele ‚posudky‘ či ‚predsudky‘*“ (Gáfriková, s. 45) na Bajzovo dielo a jeho miesto v slovenskej kultúre. Rovnako zreteľná je aj snaha autorov vymaniť sa z tohto „stereotypu“. Ako zdôraznila Gizela Gáfriková (*Bajzov polemický koncept slovenskej (li-*

terárnej a kultúrnej) minulosti a prítomnosti, s. 45 – 50), za neporozumeniami a nedorozumeniami sprevádzajúcimi osobnosť a výklad diela J. I. Bajzu je predovšetkým skreslené a zjednodušujúce chápanie základných dobových pojmov (nielen „osvietenstvo“ či „osvietenský absolutizmus“) (s. 45 – 46), a tiež napr. selektívny prístup k Bajzovmu literárnemu dielu – rozčlenenie na tzv. svetskú a náboženskú tvorbu, neprimerane skresľujúce jeho výklad a interpretáciu. Predkladaný súbor štúdií vnímam ako podnetné čítanie. Nielen preto, že prináša niekoľko kvalitných príspevkov, ktoré sú v pravom zmysle slova prínosom k výskumu diela J. I. Bajzu v dobovom kontexte. Rovnako aj preto, že – na druhej strane – v malom a rozmeneném na drobné odzrkadľuje nešváry a animozity vedeckej prevádzky. Že ak napríklad dvaja robia jedno, aj napriek spoločným úmyslom, výsledok nie je rovnaký. Že žiadna teória nie je samospasiteľná, keď obídeme prácu s textom, materiálový a archívny výskum (akokoľvek sa takéto konštatovanie „nenosí“).

Jana Pácalová

Mgr. Jana Pácalová, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: pacalovakorekt@gmail.com

VOJTECH, Miloslav: TVORCOVIA LITERATÚRY A LITERÁRNEJ HISTÓRIE. Bratislava : UK, 2013. 166 s.

Po známych tituloch Miloslava Vojtecha *Od baroka k romantizmu* (2003) a *Literatúra, literárna história a medziliterárnosť* (2004) je ďalšou a určite nie poslednou publikáciou určenou predovšetkým vysokoškolskému študentovi slovakistických študijných programov kniha *Tvorcovia literatúry a literárnej histórie* (2013). K zacieleniu na takýto typ adresáta ho bez pochyb viedli pragmatické potreby z pedagogickej praxe a skúsenosti z vysokoškolského prostredia. Už v úvode Vojtech deklaruje svoj záujem, aby táto kniha poslúžila ako pomôcka pri výučbe literárnej histórie, literárnej kritiky či historiografie (s. 6).

Takéto účelné vymedzenie zamerania publikácie zásadne ovplyvňuje aj jej celkový charakter – je koncipovaná ako sumár desiatich profilových kapitol venovaných rôznorodým osobnostiam slovenskej literatúry a literárnej histórie: Jozefovi Ignácovi Bajzovi, Jánovi Kollárovi, Jaroslavovi Vlčkovi, Albertovi Pražákovi, Celestínovi Lepáčkovi, Mikulášovi Bakošovi, Milanovi Pišútovi, Ladislavovi Mňačkovi, Vojtechovi Mihálikovi a Jozefovi Minárikovi.

Niektoré kapitoly majú charakter syntetizujúcich portrétov, resp. encyklopedických sumarizácií základných informácií o literárnej tvorbe vybraných autorov. Iné možno cha-